

BİR SES

Zeynep Oral

Milliyet Yay.

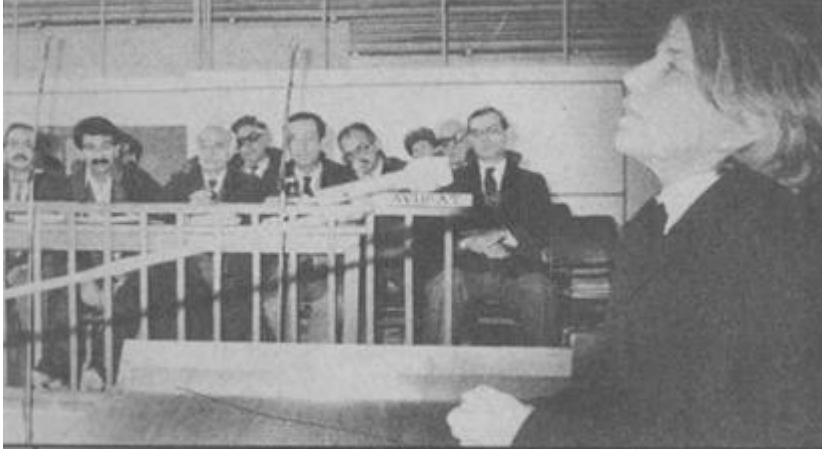
Mayıs 1986

Sunu

Reha İsvan'ı önce bir ses olarak tanıdım. Barış Derneği Davası'nda bir ses. Sanıklar arasında tek kadın, Reha İsvan'dı. Dikkatimi çeken tek kadın olması değil, söz hakkı verildiğinde; söyledikleri ve söyleme biçimiydi, başı hep dimdik... (s. 5)

Zeynep Oral

15 Nisan 1985

Savunmasını yaparken

Size kelepçe takmak zorundayım

Görevliler, Reha İsvan'ı aldılar. Daha Selimiye Kışlasının merdivenlerinden inerken, yanına güzel bir kadın polis yaklaştı: **“Özür dilerim, size kelepçe takmak zorundayım.”** **“Buyrun”**; dedi, **«onlar benim onur bileziklerim.»** 1982 yılının 27 Şubat günüydü. Reha İsvan'a, 57 yıllık yaşamında ilk kez kelepçe takılıyordu ve O, henüz, arkadan değil de önden kelepçelenmenin ne büyük bir nimet olduğunu bilmiyordu. Son birkaç basamağı elleri kelepçeli indi. Daha önce, iki cezaevi arabasının beklediğini görmüştü. Birinin içine onu yerleştirdiler. Tek başınaydı. Cezaevi arabasının küçük camından dışarıyı görebiliyordu. Beklemeye başladı. İkinci vaktiydi. Elleri kelepçeli bekliyordu. Nereye götürüleceğini hiç merak etmiyordu. Biliyordu. Avukatı Turgut Kazan söylemişti: **“Sizi Metris'e, öteki arkadaşlarınızı Maltepe'ye götürecekler.”**

Bir süreden beri Reha İsvan, Amerika’da bulunan kızının ve damadının Etiler’deki evinde kalıyordu. Eve vardığında, çalmaya başlayan telefon, toplanma sırasında hiç susmayacaktı. Haber alan arıyordu. Üniversite öğrencisi, oğlu Orhan, toplanmasına yardım etti. Bundan böyle Orhan’ı daha yükümlü bir yaşam bekliyordu: Babası bir tutukevinde, annesi bir başka tutukevinde olacaktı... Çanta hazırlanmış, telefonlar hâlâ kesilmemişti. Saatler ilerliyordu. Acaba ne zaman gelip alırlardı? Hayır, polisler kızının damadının evine gelsin istemiyordu. Onun resmi adresi Levent’te, annesinin adresiydi... Bunları düşünürken yine telefon: Sevin Dikerdem; «**şimdi gelip Mahmut’u aldılar**» diyordu... Sonra yine telefon: Sevim Özek, «**Metin’i biraz önce gelip aldılar**» diyordu. Saatine baktı, akşamın 11.30’uydu. Hemen annesinin evine telefon etti. «**Gelirlerse, kızının evine yollamayın, ben şimdi oraya geliyorum**» diyecekti. Ama diyemedi. Telefonu açan kızkardeşi, «**buradalar**» diye fısıldadı. (s. 10-11)

“Saatler geçiyor, arabanın hareket etmesini bekliyordum. Bir ara camın önünde, askerlere karavana taşıyan bir araç gördüm. Başında iki er konuşuyordu. **‘Bunlar hâlâ ne bekliyor yahu?’** dedi biri. Öteki, **‘bırak yahu içerde ak saçlı adamların saçlarını sakallarını kazıyorlar’** diye yanıt verdi. İçerde saçları sakalları kazınanlar Barış Demeği arkadaşlarımdı. O anda çok öfkelen dim... Çok öfkelen dim.”

“İkinci vakti taktılardı kelepçeleri. Araba hareket edip, Metris’e geldiğimizde saat dokuz olmuştu... Metris’e vardığımızda, bana öyle geldi ki, sanki bir devlet konuğu gibi karşılanıyorum. Bir yüzbaşı koşarak geldi. İki yanında, iki sıra asker dizilmişti. Benim bir şeyden haberim yok; babamın ve kocamın görevlerinden dolayı alışık olduğum için bana saygı çağrışımı yaptı. Sanki bir karşılama merasimiydi. Bu iki sıra askerin, yanlış bir davranışta bulunursam beni toplamak için hazır beklediğini bilmiyordum... Sonra kelepçelerim çözüldü. Beni, albay odasına aldı. Sigara, kahve ikram etti. Çok nazikti. **‘Ruşça dâhil, istediğiniz her kitabı alıp okuyabilir siniz’** dedi. **‘Sizi rahat ettirmek için elimizden geleni yaparız’** dedi. Akşam yemeği yememiştim, derhal bana yemek ısmarladı... Ama sonradan, polis hanım, bana o yemeği yedirmedi. Yemeğim tam gelmişti ki... **‘hadi yemek falan yok şimdi’** deyip, beni doğru koğuşa götürdü.”

Reha İsvan, Metris Askeri Cezaevi’nde, kaçakçıların, mafyacılardan, konsomatrislerin, **“hayat kadınlarının”** bulunduğu koğuşa girip, arkasından demir kapılar kapandığında, sürgüler çekildiğinde saat akşamın on buçuğuydu. Şimdi, 27 Şubat 1982 akşamı; Reha, 38 ay sürecek tutukluluğunun ilk akşamındaydı. 27 Şubat - 23 Aralık 1982 arasındaki birinci, 14 Kasım 1983 - 17 Şubat 1986 arasındaki ikinci tutukluluğunun, toplam 38 aylık tutukluluk döneminin ilk akşamındaydı.

“Ben kendime hiçbir zaman tutukluyum demedim. Tutsağım dedim. Çünkü aynen öyleydi. Çünkü bize Metris’de tutsak muamelesi yapılıyordu... Hani karşıdaki düşmandır, onu esir alırsınız, esir kampına sokarsınız, işte öyle...”

“Metris Askeri Cezaevi’nde olanak bulduğum her yetkiliye 38 ay boyunca anlatmaya çalıştım: ‘Siz bize burada tutsak muamelesi yapıyorsunuz. Tamam, anladık. Ama bu, kin tohumları atmaktan başka bir şey değildir.’” (s. 18-21)

Defterine “**Ahmet’e**” deyip yeniden yazmaya başladı: “Görüyor musun, birbirimizden uzak da olsak, yine de aynı yaşamı paylaşıyoruz. Çıkınca asker emeklileri gibi **‘ben Davutpaşa’**dayken, **‘ben Metris’**deyken’ diye başlayan anılarımızın karşılaştırmalı tartışmalarını yapacağız ve eminim ki **‘bizim kışla’**, **‘sizin kışla’** gibi başlayan konuşmalarımız olacak...” (s. 29)

Reha İsvan’ın Metris’e getirilip, 5. Koğuşa kapatıldığı akşamın üzerinden birkaç gün geçmişti ki...: “Bir yetkili beni çağırdı. Hal hatır sordu. Çok kısa bir sohbetten sonra, **‘emirlerinizi, arzularınızı tesbit etmek istiyorum’** dedi. Elinde kalem, önünde kâğıt vardı... **‘Ne isteğim olabilir ki, beni devlet böyle münasip görmüş, buraya koymuş. Ben de buradaki insanlardan biriyim...’** dedim.” Hayır, şaşmadı Reha İsvan. Çünkü: **“Herkesi çağırıp, bu pazarlık yolunu denediklerini anlamıştım... Ödün, ayrıcalık kabul etmekle, karşılığını borçlanacağımı sezmiştim. Ayrıca, bu yanıtlarla, idare de benim tavrımı anlamış oldu.”**

Havalandırmaya ilk çıktığı gün, Reha İsvan, havalandırma alanını çepeçevre saran altı üstü sayısız koğuşun demir parmaklıklı pencerelerine yığılmış yüzler gördü. Her yan **“civıl civıl genç kız”** doluydu. Yaş ortalamaları 22-23 olmalıydı. **“Güzel yüzlerini”** gördü parmaklıklarda. **“Hoş geldin”, “geçmiş olsun”** diye sesleniyorlardı... Konuşmak, işaretlemek yasaktı; ama yine de sesleniyorlardı... **“Hocam, Yalova’dan öğrencinizim”** diye bağırdı biri. İçi burkuldu, un ufak oldu 12 yıllık öğretmenin.

Öğretmenlik hem en güzel hem de en güç meslekti. O akşam, koğuştaki, çok uzaktan gelen bir ses duyuldu... Uzak bir koğuştan, genç sesler **“umudunu kesme yarından”** diye bir şarkı söylüyordu. (Sanki umudu kesmek mümkünmüş gibi...) Gençler, **“yeni gelen hocamıza bir armağanımız var”** demişlerdi. Sonra söylemişlerdi şarkıyı... **“Öğretmenlik hem en güzel hem de en güç meslek”** diye yazacaktı o gece defterine...

1968’de Yalova Lisesi’nde başlamıştı öğretmenliğe. 1974’de Yeşilköy Lisesi’ne tayin edilinceye dek. Yalova’da yalnız İngilizce dersi vermekle kalmayacak, her hafta sonu öğrencilerini, İstanbul’a tiyatrolara, konserlere, sergilere taşıyacaktı. Bir ders yılı, Yalova Lisesi’ndeki öğretmenliğine ara vermişti. Çocuklar hep soruyorlardı: **“Öğretmenimiz nerede?”, “Öğretmenimiz neden gelmiyor?”** Gerek aileler gerek öteki öğretmenler, **“neden onu bunca istiyorsunuz?”** diye sorduklarında, şu yanıtı alacaklardı: **“O bizi gerçekten severdi.”** (s. 31-33)

Reha İsvan’ın tahtakurusu ve bit mücadelesi altı ay sürdü. Bu tür ilaçlar tutuklulara verilir, yok verilmez tartışmalarından sonra yetkilinin emriyle Baygon alınacak, koğuşa verilecek ancak bir kadın polis, ilacı derhal geri alacaktı. Yeniden dilekçeler. Durum, yetkiliye iletilecek, **“ilacınızı geri alabilirsiniz”** izni çıktığında aynı kadın polis **“ilaç yok ki”** diyecekti.

“Gözümün önünde oldu bu olay. Polis hanım dolabı açtı. Dolabın içini ben de görüyorum. Dolabın içindeki koca Baygon şişesini de görüyorum. Buna rağmen, polis hanım, gözümün içine baka baka, yüzbaşıya, **‘burada böyle bir ilaç yok ki’** dedi! Her şeye rağmen yalanını çıkarmaya kıyamadım. **‘İşte orada, görüyorum’** diyemedim.” (s. 40-41)

27 Mayıs’ta kesik kesik şu notları düştü defterine: “Baş kaygım, annemi bir daha görüp göremeyeceğim.” Karşı koğuştaki gazetelerin Akrep Nalan dedikleri var. İki yaşındaki bebeği, 4-5 ay annesiyle koğuştaki kalmış, sonra eve dönmüş. Ve döndüğünde, **‘Benim tahliye geldi, anneminki henüz gelmedi’** demiş. Akrep Nalan’ın kocası onun yanında vurulmuş, ağabeyi ise işkencede ölmüş. “

Bu notun yanına bir süre sonra, bir iki satır daha eklemek isterdi. Ama eklemedi. Şimdi söylüyor: “Akrep Nalan tahliye edildiği gün, çok üst bir yetkili, **‘böyle, delil yok diye bunları salıverirseniz olmaz, savcı dediğin delilleri kendi yaratır’** demişti... **Hiç unutmam. Hiç unutmayacağım bu sözleri.**” (s. 51-52)

Domuzdan mı, benden mi yanasınız...

Kaçakçılar koğuşunda televizyon seyretme olanağı vardı. Bir akşam, televizyonda bir İngiliz filmi. Filmde İngilizlerle Çinliler savaşıyor. Başrolde David Niven... İngilizler toplar tüfeklerle saldırıyor, Çinliler sopalarla karşı koyuyor. Koğuştaki herkes, **“yaşasın”, “aslan bizimkiler”** vb. diye İngilizlere alkış tutuyor. Bir ara, Reha İsvan gülererek, **“siz hepiniz domuzdan yana mısınız yoksa!”** deyiveriyor. **“Oturmuş, filmi izlerken, amaçsız, öyle gülerken, şaka diye söylediğim bu söz üzerine koğuştakileri endoktrine ediyorum, zehirliyorum gerekçesiyle bir polis hanım beni rapor etti.”** “Önce ne olduğunu anlamamıştım. Çok sonra bir gün havalandırmaya çıkarken, **‘hâlâ koğuş değişikliğinin nedenini bilmiyorum’** dediğimde, aynı polis hanım, **‘o film konusunda sizi ben rapor etmişim’** diyecekti.”

Bu, **“domuzdan yana mısınız, benden mi yanasınız mı”** deyiminden sonra koğuş değiştirecekti Reha İsvan. Tek neden bu olmayabilirdi: **“Daha önce de Metris’in gerçek yüzünü kavramaya başlamıştım. Kaçakçılar koğuşunun öteki koğuşlardan farklı olduğunu da... Herkesi çağırıp, pazarlık yolunu denediklerinde anlamıştım.”**

Televizyonda İngilizlerle Çinlilerin kıyasıya savaşmalarından önceydi. Bir gün: “Her sabahki gibi bir sabah sayımdaydık. Daha sonra beni rapor edecek olan aynı polis hanım, **‘Reha Hanım, demek direnişe geçtiniz! Bunu rapor edeceğim’** diye bağırmağa başladı. Ne direnişi, kim direniyor, benim direnişten falan haberim yok. Neye uğradığımı şaşırardım. Meğer sayımda ellerimi yanıma değil de önüme koymuşum. O zamana kadar bana kimse, sayımda hazırolda, eller yanda durulacağını söylememişti ki! Zaten **Metris’de ne yasaktır ne yanlıştır, ne hatadır hiç söylenmez; hata yapmanız beklenir ki onlar da cezalandırırsınlar.**”

O günden sonra Reha İsvan, bir daha hiçbir sayımda ellerini iki yana koymama kararı aldı. Ve koymadı. 38 ay tutukluluğu boyunca ellerini, iki yanına yapıştırıp durmadı hazırolda. Bu da bir tür “**direnış**”ti. (s. 54-55)

Size bir tutuklu, “**İçerdeyken bir elim yağda bir elim baldaydı, koğuşumuzda radyo, televizyon bile vardı**” derse doğrudur. Yalan söylemiyor... Size bir başka tutuklu, “**İçerdeyken günde bir bardak suya hakkımız vardı, her ranzaya 3 kişi düşüyordu, beş patatesi otuz kişi bölüşüyorduk; kâğıt, kalem, gazete, kitap, iğne, iplik, pamuk bile yasaktı**” derse, doğrudur; o da yalan söylemiyor. Metris Askeri Cezaevi’nde, 38 ay boyunca şunu öğrendim: “**Cezaevi koşulları için asla genelleme yapılamaz. Bu koşullar bir günden ötekine; bir koğuştan bir başka koğuşa; bir görevliden ötekine; askeri cezaevinin değışen yöneticilerine göre büyük farklılıklar gösteriyordu.**”

“**Kaçakçılar Koğuşu**” diye bilinen 5. Koğuştan, “**Siyasiler Koğuşu**” diye bilinen 4. Koğuşa geçirildi Reha İsvan. Siyasiler Koğuşunda parasızlık, yoksulluk egemendi. Siyasiler Koğuşu kalabalıktı. 35-40 kişi olacaklar ve iki yatakta üç kişi yatacaklardı. Siyasiler Koğuşunda kimi kez günde bir bardak çay satın alınabilecek, kimi kez tüm gereksinimlerini (içme, dış fırçalama, tuvalet, temizlik, vb.) günde bir bardak suyla karşılayacaklardı. Siyasiler Koğuşunda karavanadan taş çıkması doğaldı. (“**Ceza olsun diye konurdu o taşlar**”) Siyasiler Koğuşunda, Metris’deki ilk “**talán**”ı yaşayacaktı Reha İsvan. Siyasiler Koğuşunda “**Hoşgeldin Dayağı**”nın ne demek olduğunu öğrenecekti. Daha pek çok şey öğrenecekti. Ama her şeyden önce kendi gerçeklerini daha bir bilinçle öğrenecek, tutum ve tavrını belirleyecekti: Hem kendisine hem öteki tutuklulara, hem de görevli ve yetkililere karşı tutum ve tavrı kesinlik kazanacaktı. Kaçakçılar Koğuşundan, Siyasiler koğuşuna geçtiğı gün, bir dönüm noktası oldu Reha İsvan için. (s. 56-58)

Hangi koşullarda olursa olsun, sevinç, neşe ve dayanışma, öfkeye, acıya üstün basıyordu Siyasiler Koğuşunda. Bir de sevgi her şeyden daha yoğundu: “**Kimse kimseye kızmıyordu. Ufak bencillikler, sinirlilikler son derece hoş görüyle karşılanıyordu. Hatta görmezlikten geliniyordu. Bir önceki koğuştağının tam aksine...**” (s. 65)

Dışarda, 1982’nin ilkbaharı sürüyordu, içerde, Siyasiler Koğuşunda ise idam cezalarına karşı açlık grevi... Kısa sürede üç kişinin idam cezaları infaz edilmişti. Reha İsvan katılmadı açlık grevine: “**Açlık grevine katılmadığım için önceleri, bana verilen yemeğı döküyordum. Çünkü insan yiyemiyor; sonra yedim elbet.**” Sessizlik. Ona verilen yemeğın, bir bölümünü biriktiriyordu Reha İsvan. Grev bitince, kızlarının daha iyi doymalarına katkıda bulunabileceğini sanıyordu. Yanılmıştı. Açlık greviden sonra, “**biriktirdiğınızı bilseydik, engellerdik**” dediler. Grevin bittiğı gün çaycı da, ‘**onca gün çay içmediler**’ diye olacak, çok nefis sıcak çay getirdi. Üstelik yemekten hemen sonra getirdi. Her zaman gece onda getirilir. Çayı aldılar. Hemen arkasından çaycı yine geldi, ‘**bir demlik daha ister misiniz**’ diye... ‘**Hayır**’ dediler, İkinciye almadılar. Öylesine kesin ilkeleri vardı...” Açlık grevinin bittiğı günün akşaa-

mı, Reha İsvan, defterine şu notu düşecekti: **“Bu akşam, çocuklarımı emzirirken duyduğum hissi duyduğum.”** (s. 70-72)

Talan

Siyasiler Koğuşunda Reha İsvan, ilk kez **“talan”**a. tanıklık edecekti. Ne demek talan? **“Talan etmek: Arama bahanesiyle koğuş boşaltılır. Ve görevliler girip arama yapar. Ne var ne yoksa her şey yırtılır, kesilir, yorgan, şilte, çarşaf... İç çamaşırları didiklenir, sut-yenler ikiye bölünür, kadınların çok özel kirli çamaşırları ortaya serilir -her an su yok yıkayamamışsınızdır- dış macunuyla duvara yapıştırdığınız fotoğraflar sökülür, minicik parçalara yırtılır. Oysa kimilerine taa nerelerden, hangi köyden nasıl binbir zorlukla çektirilip yollanmıştır o fotoğraflar. Mektuplar yırtılır, giysilerimizin üzerine çıkılıp, ayaklar altında çiğnenir. Kızların kurdukları turşular yataklara dökülür...”**

Ben ilk kez bu olaya tanık olduğumda, herkesi çıkarmışlar, beni içeride alıkoymuşlardı... Gözlerime inanamıyordum. Kendi gözlerimle gördüklerime inanamıyordum.

(İkinci tutuklanışında, bir başka talanda, çocuklarının, torununun fotoğraflarının ayaklar altında çiğnendiğini gördükten sonra, sağlam kalan fotoğrafları geri yollayacak ve bir daha asla içeriye fotoğraf istemeyecekti.) “Dehşete kapılmışım. Asıl endişem, asıl dehşet verici şey, şimdi bu gepgenç kızlar, bu koğuşa nasıl girecekler... İçeriye böyle görünce ne yapacaklar... Üstelik duymuştum, içeri alınırken onur kırıcı arama ve tartaklanmalara direnecek olurlarsa, kızların üzerlerine su sıkılıyordu. ...Evet, girince ne yapacaklar diye dehşetle bekliyordum... Ne yaptılar biliyor musunuz?»

Artık biliyorum. Derhal bir eğlence, bir şenlik düzenlediler. Tıpkı sıra dayağından ya da başka eziyetlerden sonra olduğu gibi. Bir yandan şarkılar, türküler söylediler, bir yandan da halay çektiler. Sonra... “... Sonra, halaylar, türküler arasında etrafi toplamaya başladılar. Ben de söküklere, yırtıkları dikmeye başladım. Yataklarımızı, hiç olmazsa o gece içine girilebilecek bir hale getirebilmek için kolları sıvadık...”

Bu, Reha İsvan’ın tanıklık ettiği ilk talandı. Bundan sonrakilere oranla en insaflısı olduğunu henüz bilmiyordu. (s. 73-74)

Siyasiler Koğuşuna ilk girdiği gün, o yerleşme, o telaş, o arkadaşlarına kavuşma sevinci içindeyken bir ranzadan bir ranzaya atlayan **“küçük kız”** başını ranza demirine çarpmıştı. Ve şimdi ortalık kan içindeydi. Bir şeyler yapmak gerekliydi. Görevliyi çağırdılar. Aldıkları yanıt: **“Yok yok aldırma, hiçbir şeycik olmaz!”** Kızın başından ha bire daha çok daha çok kan akıyordu. Ertesi gün revirde sekiz dikiş atılacaktı, **“hiçbir şeycik olmaz”** denen yaraya. Ama vakit henüz erken. Reha İsvan’ın **“şu dönemde en kötü sınavı verenler doktorlar oldu”** demesi için vakit erken. (s. 75)

Metris'in rutubetine meydan okuyan, sıcak bir yaz akşamıydı. Reha İsvan ansızın duyduğu keskin bir sesle irkildi; **“Çocuklar bu silah sesi”** dedi. Ötekiler, **‘yok olamaz’** dediler önce, herkes demir parmaklıklı pencereye yığıldı. Evet, dışarıdan silah sesleri geliyordu. **“Demir parmaklıklara yığılmış, bir yandan silah seslerini duyuyor, bir yandan da kim bilir bu ne baskını diye şakalaşıp gülüşüyorduk.”**

Silah sesleri birkaç dakikada kesildi, ama bağırışıp çağırışma sesleri, özellikle kadın bağırışmaları, birbiri ardından verilen sert komutlar uzun bir süre devam etti. Sonra sessizlik. Kimse ne olduğunu anlayamadı.

Ertesi sabah Metris'de herkes bir yandan pencereden pencereye birbirine sesleniyor, bir yandan da kahkahalarla gülüyordu:

- Biliyor musunuz Nazlı'nın annesini 7. Koğuşa sokmuşlar!

- Filiz'inkini de...

- Fidan'inkini de!

Her isim söylendiğinde **“nee... seninki de mi?”** ... **“yok, benimki de mi?”** diye gülüşmeler artıyordu. Evet, şimdi de **“kızların”** dışardaki anneleri, babalan içerdeydi.

“O sırada yine açlık grevi var Metris'de. Açlık grevinde hastalananlar oluyor. Açlıktan elbet. Onları Haydarpaşa'ya hastahaneye götürüyorlar. Aileler merak içinde, Metris'in kapısından ayrılmıyorlar. Hele açlık grevine katılan kızların, erkeklerin aileleri... Yine, **‘çocuğum öldü mü kaldı mı’** diye kapıya birikmişler. Her ambulans çıkışında içindeki **‘benim çocuğum mu’** diye görmeye çalışıyorlarmış... Önce, **‘çekilin, ambulansa yaklaşmayın’** diye emir verilmiş. Aileler dinlememiş. Ambulans, içlerinden birine çarpmış, adam yere düşmüş... Aileler içinde bir doktor, yere düşene bakmak istemiş, üzerine eğilmiş. Doktora dipçikle vurmaya başlayınca askerlerden biri, bütün anneler araya girmişler. İşte o zaman askerlerle itişme, kavgı olmuştur ve o zaman askerler havaya ateş etmeye başlamış. Duyduğumuz silah sesleri oymuş meğer.»

‘Çocuğum içerde öldü mü kaldı mı’ endişesi içindeki anneler o geceyi Metris Askeri Cezaevi'nin bir koğuşunda geçirdiler. Kızlarına, oğullarına yakın olduklarından, belki de o bir gece, içleri birazcık olsun ısınmıştır... (s. 83-84)

Orhan'la Emel 20 Temmuz 1982'de evlendiler. O gün Orhan'ın hem annesi, hem babası tutukluydu. Reha İsvan Metris'te, Ahmet İsvan Davutpaşa'da... (İçeri girmeden önce, Reha İsvan Emel'i bir kez görmüştü. Ahmet İsvan ise onu yalnız duruşmada, uzaktan görmüştü.) Davutpaşa Cezaevi yönetimi anlayış göstermiş, düğün günü, damatla gelinin ailesiyle birlikte, Ahmet İsvan'ı ziyaret etmelerine, el öpmelerine izin vermişti. Ertesi gün, gazetelerde Davutpaşa'da çekilmiş, gelinlikli **“düğün resimlerini”** izleyecektik.

Ya Metris?

“Metris de, böyle bir şey düzenleyecekti. Yani çocuklarımın Metris’e gelip elimi öpmeleri, resimler çekilmesini vb... Ama ben istemedim... Hayır, ben kesinlikle istemedim.”

Neden?

“İki ay önce Orhan’la Emel’in nişanı vardı. Çocuğun yanında anası babası yoktu, Emel’i ne istemeye gidebilmiştik ne nişan ne düğün hazırlığı... hiç... Çocuk yapayalnız, bir tek amcasıyla yengesi koşuyor her şeye... Yalnızlığına çok üzülüyordum. Nişan günü yaklaşıyordu. Daha o zaman Metris’in ne olup olmadığını tam bilmediğim için, o ara subaylar da çok iyi davrandıkları için, acaba oğlumun nişanlandığı gün, oraya, nişanın yapılacağı yere telefon edebilir miyim diye sormuştum... Dilekçe falan istemediler, aralarında konuşup olur dediler... Metris’in havası hep değişiyor ya, **‘olur, edebilirsiniz’** dediler.»

«Nişan akşamı, yanımda bir yüzbaşı ve polis hanım, yukarlarda bir odaya gittik. Saat tam sekizdi. Onlar çevirdi telefonu. Çocukları istedik. Meğer tam o anda yüzükleri takılıyormuş. Tam tören anında telefon gelmiş. İkisiyle de konuştum. Müthiş duygulu anlar yaşadık. Ve ben koğuşuma geri döndüm.»

«Ertesi sabah çocukların nişan çiçekleri geldi Metris’e. Çiçekleri iç güvenliğe götürdüler, orada muayene edildi, incelendi çiçekler... İçerde çiçek, yaprak inanılmaz bir özlem halinde... Nöbetçi subaydan koğuşlara nişan çiçeği vermek için izin istedim. Gardiyanlara rica ettim, her koğuşa bir çiçek... **‘Katiyen olmaz’** dediler... O zaman ben de illegal biçimde koğuşlara çiçek dağıttım. Havalanmaya çıktığımda, her koğuşa demir parmaklıkların arasından, her pencereden içeri atıverdim bir iki çiçek.»

“İşte bu nişan olayından birkaç gün sonra. Bir akşam gardiyan gelip, benim ve bir kızın daha adını okuyup, **‘gelin’** dedi. Bizi, karşı koğuşa götürdü. Karşı koğuşun kapısı açık, içi toz toprak içindeydi. Tamirat vardı galiba. İçerisi loş, alacakaranlık. Akşam beşten sonra, resmi daire saatinin dışında ... İçeride iki subay vardı. İki iskemleye çok laubali bir biçimde oturmuşlardı. **Biri, tüm çocukları yola getirme yöntemlerinin başında olan kişiydi...** Biz de geldik önlerinde, ayakta duruyoruz. Zaten koğuşta başka eşya, iskemle yok... Beni bu şekilde çağırılmaları, içerde gördüğüm laubali hava, bütün bunların resmi bir olay olamayacağı inancı bende azıcık tepki yarattı ama ses etmedim...

‘Reha Hanım, sizin hakkınızda, elimizde çok kötü raporlar var’ dediler. **‘Siz hep ters bir davranış içindesiniz, oysa biz hep size iyilik ediyoruz’** gibi bir şeyler söylediler... **‘Anlamadım, ne münasebet’** dedim. **‘Bana Albay bir dileğim olup olmadığını sorduğunda, hayır demiştim, hiçbir ayrıcalık istemediğimi söylemiştim. Ne gibi bir iyilik ediyordunuz, anlamadım’** dedim... **‘Sizi, nişan günü oğlunuzla telefonla konuşturduk’** demesin mi! O kadar tepem attı, o kadar pişman oldum ki o telefonu ettiğime anlatamam! Orada, bana ayağımı denk almamı söyleyeceklerdi. Ama ben öyle bir ses tonuyla yanıt verdim ki, karşı

koğuştaki kızlar korkmuşlar. Sonunda **‘İyiliğinizi istemiyorum’** dedim ve koğuşuma döndüm.

Düğün vakti geldiğinde, ısrarla, **‘oğlunuz Davutpaşa’ya gidecekmiş, buraya da gel-sin’** dediler. **‘Ama neden istemiyorsunuz buraya gelmelerini?’** diye sordular.

‘Ben, sizden nişanda bir dilekte bulundum, o da resmi değil, acaba olur mu diye... On-dan sonra **‘biz: size iyilik ediyoruz’** diye, bunu benim başıma kaktınız. Benim böyle bir iyili-ğe ihtiyacım yok. Hiçbir lütuf istemiyorum.” (s. 88-89)

“Reha Hanım, elimizde sizin hakkınızda çok kötü raporlar var” denmişti.

Neydi bu raporlar?

“Görüşte, oğlumla olsun, avukatımla olsun, konuştuklarımızı banda alıyorlar ya da ban-da almadan, konuştuklarımızı sonradan yazıp rapor düzenliyorlardı. Bu raporların bir bölümü yanlışlıkla benim dava dosyama karışınca ve benim elime geçince durumu anladım.»

Şaşmamak elde değildi. Görüşte, sağlığıyla ilgili kullandığı kimi tıbbi sözcükler (örne-ğin **‘sistit’** sözcüğü) **“İngilizce konuşuyor”** diye geçecekti rapora. Daha, ilk günlerde kaçak-çılar, mafyacılar koğuşundayken, **“tam Uğur Mumcu’luk malzeme”** demesi; sonra bir başka kitaptan söz etmesi, **“Sakıncalı Piyade”**’yi anımsatacak ve bu konuşma sakıncalı bulunacaktı. Bir başka görüşte, elindeki küçük kâğıda not ettiği **“Trabzon”** ve **“s-2”** sözcükleri **“şifre”** diye kabul edilecekti. Kısa süren ve güç koşullarda gerçekleşen görüşmelerde, isteyeceklerini unutmamak için bir iki sözcük not ediyordu. **“Trabzon”**, Trabzon peştemalından dikilmiş eteğini istemek için not edilmişti. **“S-2”**, Amerika’daki oğlu Osman’ın, kazandığı ilk parayla annesine armağan yolladığı saatin düğmesinin üzerindeki yazıydı. O düğmenin ne işe yaradı-ğını soracaktı görüşte... (s. 86-91)

“Ahmet’le benim; kişilik açısından, zevklerimiz açısından çok farklı, birbirine zıt taraf-larımız vardır. Hatta iki ayrı kutup olduğumuz söylenebilir. Sık sık tartışırız. Öyle ki, Orhan bir gün şöyle demiştir: **‘Ben 8 yaşıma gelinceye dek, sizi hep ayrılacaksınız sanırdım, üzü-lürdüm. Tartışmalarımızın politik olduğunu sonradan, aklım ermeye başladığında anla-dım.’** ... Evet, çok tartışırız ama yaşamla ilgili temel ilkelerde hep birleşiriz... Galiba evliliği-mizin başarısı, anlamı ve güzelliği buradan kaynaklanıyor...” (s. 99)

Elleri kelepçeli ya da kelepçesiz mahkemeye götürülüp getirilirken Reha İsvan; takvim-lerde yaz bitti, sonbahar geldi... (s. 107)

23 Aralık 1982: Barış Demeği Duruşmasında... **“Tutuklama sebeplerinin ortadan kalkmış olduğu kanaat ve sonucuna varıldığından, tutuklu sanıklar (Derneğin tutuklu yöneticilerinin isimleri) haklarındaki tutuklama karar ve müzekkerelerinin geri alınma-sına”** karar verildi. 24 Aralık’ta, Reha İsvan Metris Askeri Cezaevi’nde değildi artık. Sonra-

dan, ama çok, çok sonradan, Ahmet İsvan, şakayla karışık, **“Ben onun peşinden Metris’e gittim, ama o beni, Metris’te terkedip, çıkıverdi”** diyecekti gülerek. (s. 116)

14 Kasım 1983 günkü duruşmaya, bavuluyla gelmişti Reha İsvan. Genellikle iyimser olmasına, her şeye olumlu, güzel yanından bakmasına karşın, hissediyordu yeniden tutuklanacağı. Bir akşam öncesinde, evde çantasını hazırlarken, Ahmet İsvan (dokuz ay önce çıkmıştı cezaevinden) istemeye istemeye, zoraki ona yardım ediyor ve ne gereği var çanta hazırlamanın diye çıkışıyordu... Oysa Reha İsvan **“hissediyor”** ve geçirdiği deneyden sonra içerde giyeceğin ne denli önemli olduğunu biliyordu.

Daha duruşma başlamadan, **“belirtiler”**, tutuklanacağı doğrultusunda: Duruşma salonuna girerkenki aramada, görevliler, yakasına tutturduğu birkaç çengelli iğneyi ve saçlarındaki tokaları almışlardı. (Oysa daha önce duruşmaya girerken, bunlara izin verilirdi.) Duruşma sırasında, başka bir suçtan da yargılanan arkadaşının yanına gitmesine, onunla konuşmasına izin verildi. (Oysa önceki duruşmalarda araya asker dizilir, değil yanma gitmesi, konuşması bile yasaklanırdı.) Duruşma sonunda, ellerine kelepçe takılacak, arkadaşları Bayrampaşa Cezaevi’ne, kendi Metris Askeri Cezaevi’ne doğru yola çıkacaktı. Metris’den ayrıldığından bu yana daha bir yıl bile geçmemişti.

Cezaevi arabasının içinde elleri kelepçeli oturuyordu. Üstelik bu kez kimse özür de dilememişti kelepçe takarken... Oğlu Orhan, cezaevi arabasını, kendi arabasıyla izliyor, rallilikten gelen bir alışkanlıkla, cezaevi arabasına paralel gitmeyi başarabiliyordu... Uzun bir süre iki araba yanyana gitti. Reha İsvan, kelepçeli ellerini cama kaldırıp, oğluna el sallamaya çalışıyordu. Askerlerin, **“yapma”**, **“yasaktır”**larına karşın, sallıyordu da. Metris’e gelindiğinde yollar ayrıldı.

Önce polis odasında bürokratik işlemler: Doldurulan kâğıtlar. Parmak izi. Önünde bir numara ve fotoğraf: Profilden, cepheden... Arama... Hazırlıklar, bürokratik işlemler bitti. Eski koğuşuna götürüleceğini sanıyordu. Hayır, oraya götürülmedi. Başka bir yere götürülürken, tutuklu kızlarından biri gördü onu. Adı Aşkın’dı. Aşkın ona hep **“annenne”** derdi. Bu kez de **“Annane annane! Siz niye buraya geldiniz!”** diye bağırmaktan kendini alamadı Aşkın.

“Beni doğru hücreye götürdüler. Buranın adı hücre değildi, 7. Koğuştu ama eskiden erkekler için hücre olarak kullanılan yerd. Akşamı oraya girdiğimde. Ne o akşam ne ertesi gün bir lokma yiyecek vermediler. Orada, yemeksiz, içeceksiz, karanlıkta, tek başıma kaldığım düşünülürse, hücre niteliğindeki diyebiliriz.”

O **“hücre”** niteliğindeki yerde iki gün iki gece kaldı Reha İsvan. Burası, kalorifer daireisinin üzerindeydi, içerde elektrik yoktu. Çok uzun bir koridora açılan birkaç hücreden oluşuyordu. Her hücrenin kapısı ayrıca sürgülenebiliyordu. Kapılar açık olduğunda büyük bir koğuş oluşturuyordu. Her hücre gibi odada 4-6 tutuklu ranzası vardı. Koridorun bir ucunda tuvalet, duş ve el, yüz, bulaşık yıkayacak bir yalak bulunuyordu. İçeri girdiğinde burnuna

keskin ekşi bir koku geldi. Nedenini merak etmedi, biliyordu: **“Bu koğuş, hücre cezası için kullanıldığında, her odanın kapısı sürgülenir, o zaman içerdekiler, tuvaleti kullanmak için avaz avaz bağlamak zorunda kalırlar. Seslerini bir süre duyuramazlar. Çoğu kez de sesleri duymazlıktan gelirler. Nöbetçiyi uyarmak için herkes bir ağızdan bağırır, sonunda insanlık dışı bu duruma tepkiyle sloganlar atılır. İşte bu koğuşa özgü koku, bu nedene bağlıdır...”** İçeri girdiğinde gözleri karanlığa alıştı. İçerde ne sandalye ne masa, hiçbir şey yoktu. Ranzaya serilmiş şiltenin pislikten bakılacak hali kalmamıştı. Bir köşede kirli bulaşıklar yığılmıştı. Saat dokuz ya vardı ya yoktu. Gözlerini kapadı. Uyuyacaktı. Aradan ne kadar vakit geçtiğini bilemedi. Bir şeyler hissetti. Gözünü açtığında bir kadın polis üzerine eğilmiş, onu seyrediyordu. O uzak, mesafeli, sert sesiyle (çok iyi kullanmasını bildiği resmi sesiyle) **“bir şey mi istediniz?”** dedi. **“Yok, bir bakayım dedimdi”** diyen polis koğuşu terk etti. Sabah uyandığında, ilk iş ortalığı temizledi. Yiyecek hiçbir şey getirmediler, o da istemedi... Yalnız, ilaç alması gerekiyordu. Bir bardak su istedi. Verdiler. Onunla idare etti. (s. 131-136)

“Siyasiler”in bulunduğu 4. Koğuş:

22 kişilik koğuşta 38 kişiydiler. Sonradan bu koğuştaki tutuklu sayısı 47’ye bile çıkacaktı. Bir kez daha iki yatakta üç kişi yatılıyordu. Bir kez daha günde bir bardak suyla, içme, yıkanma, diş fırçalama, temizlik, bulaşık yıkama gereksinimlerini karşılıyorlardı.

Haftada dört gün karavana çayı içilirse; ki, tahta bir kaşıkla içine şekeri karıştırıldığından, üstü hep yağ tutmuş olur bu çayın... Öğleleri, içinde yedi parça patates olan ve yağlı bir sudan oluşan karavana geldiğinde, bu yiyecek bunca kişiye nasıl paylaşılır diye kara kara düşünüyorduk. (s. 143)

Koridorları oldum olası sevmedi. Uzayıp giden, bir yapıdan ötekine dolanan Kolej koridorlarında kendini yapayalnız ve kaybolmuş hissettiği günlerden önce de şimdi de hiç sevmedi. Metris Askeri Cezaevi’nde öyle çok koridor vardı ki... “Uzun koridora 80 santimetre arayla erler diziliyordu. Koridorun iki yanına... Tam karşılıklı değil, biraz çaprazlamasına... Erler diziliyordu... Sonra tutuklu geçmeye başlayınca, bir o yandan bir bu yandan coplar inmeye başlıyordu... Koridor boyunca... Adına, **‘Hoşgeldin Dayağı’** deniyordu. Belli bir nedeni yoktu. Tutuklular cezaevine girerken çıkarken uygulanıyordu. Duruşmalara gidişte ve dönüşte, görüşe çıkarken ve dönerken... Adı **‘hoşgeldin dayağı’**ydı ama aynı zamanda **‘güle güle’** demek için de kullanılıyordu... Duruşmaya giden çocuklar, bu dayak ve cop izlerini mahkemede göstermeye başladılar, bir süre sonra... Bu kez, **‘şimdi çıkarken dövmüyoruz, dönüşte girerken, iki misli döveceğiz’** dediler ve öyle yaptılar...” (s. 145)

“Soyun!”

Ona ilk **“soyun”** dediklerinde, içeride arabesk müzik çalıyordu. “İçeri girmeden önce duymuştum. Tutukluları soyuyorlar diye... Hatta tutuklu bir profesör rica etmişti; **‘bana kim-**

se görüşe gelmesin; görüşlerden önce ve sonra anadan doğma soyuyorlar, her yanımızı arıyorlar, onuruma dokunuyor' diye... Ben de oradan biliyordum soyduklarını...»

“Bana ilk ‘soyun!’ dediklerinde”

İnanmıyorum. Yanlış duymuş olmalıyım. Neden soymak? Bir kadını, bir erkeği, 18 yaşındakini ya da 60 yaşındakini neden soymak? Ne aramak için? “Arama bahane. Görüşe çıkarken ve girerken arıyorlar... Ama görüşte, önü iki kat camlı kutu gibi bir şeyin içine giriyorsunuz. Oradan, diyelim eşinizle telefonla konuşuyorsunuz. Arkanızda elleri coplu askerler var. Görüşmecinizle sizin aranızda, iki kat camdan başka bir sıra demir parmaklık var. Sizin bir yanınızda polis, bir yanınızda asker var. İkisinden biri telefonu dinliyor. Ayrıca tüm telefonlar dışarıda bir komisere bağlı. İstedikleri an telefonu kesebilirler... Yani, kısaca, görüşme boyunca, görüşmecinizle en küçük bir temas olanağı yok... Değil temas, yaklaşmak olanağı yok... Diyelim koğuşunuzdan bir şey kaçırıp, buraya getirdiniz. Her neyse bu, nasıl, kime, ne zaman vereceksiniz... Bu koşullardaki görüşmeden sonra yine sizi polis odasına alıp, bir kez daha soyup arıyorlar ve ondan sonra koğuşunuza götürüyorlar. O kutu gibi şeyin içinden ne alıp koğuşunuza geri götürebilirsiniz ki... Arama bahane. Amaç eziyet. **Beni bir günde altı kez soydular.**”

Ona ilk “soyun!” dediklerinde polis odasındaydı: “İçerde en az sekiz kişi vardı. Kadın polisler ve kadın gardiyanlar. Erler kapıda bekliyor. Kapı kapalı. Ama içerdeki tutuklu soyunmamakta direnirse, o zaman erleri içeri çağırıyorlar... Bana ilk soyun dediklerinde şöyle düşündüm: Bütün bu zevat, buraya beni seyretmek için gelmiş. Bakalım Reha Hanım şimdi ne yapacak diye... Tepkisel bir insan olduğumu biliyorlar. Ben soyunmamakta direneceğim, karşı koyacağım, slogan atacağım diye bekliyorlar. Ben bunları yapınca onlar da zabıt tutacaklar. Onu bekliyorlar...” Hayır, bunların hiçbirini yapmadı Reha İsvan. “Odadakilerin hepsine baktım ve güldüm. ‘**Tam da striptiz yapacak hava**’ dedim. ‘**Ama müzik uygun değil**’. Çünkü radyoda arabesk çalıyordu. Çok seviyorlar arabeski nedense... ‘**Genellikle bu iş Hafif Batı Müziğiyle daha iyi olur**’ dedim. ‘**Ne kadar, nereye kadar istiyorsanız, söyleyin o kadar soyunayım. Çünkü bunun benim için hiçbir anlamı yok. Ben üç tane çocuk doğurmuşum, onları doyurmuşum. Şimdi size soyunmuşum, soyunmamışım, bana hiç farketmez**’ dedim... ‘**Bu bana hakaret gibi de gelmiyor. Gençlerin buna tepki göstermelerini anlıyorum. Çok da saygı duyuyorum. Ama 60 yaşındaki bir kadın soyunsa ne olacak, soyunmasa ne olacak. Kapıdaki erler bile benim evlâdım sayılır**’ dedim.”

Bütün bunları söyledi ve soyundu Reha İsvan. 60 yaşındaydı ve önlerinde çıplak duruyordu. Bir polis görevli kalçasındaki morluğu gösterdi. “**Ne bu?**” diye sordu. “Sayıma yetişmek için koşarken çarptığımı söyledim... Her sabah sayım deyip, koğuşa giriyorlar, o anda hazır olmalısınız. 4. Koğuş kalabalık ranzadan ineceksiniz, koşup, kapının önünde sıraya gireceksiniz, koşarken yol tıkanıyor, birbirinizi ezmemeğe, sağa sola çarpmamaya gayret ediyorsunuz... Ama sayıma koşarken ranzaya çarpmıştım işte... Bunu söyleyince polis hanım -adı

Yasemin'di- gülerek de **'hep de böyle dersiniz!'** dedi... O anda hiçbir şey anlamadım doğrusu. Sonra koğuşumdakilerle konuşunca anladım. Meğer eşcinsellikten söz etmek istermiş. Aynı polisi tekrar gördüğümde -ki sonradan meslekten atıldı- **'ne kirli kafanız var'** demekten kendimi alamadım. Beni birkaç kez daha soydular. Baktılar ki, beni hiç etkilemiyor, vazgeçtiler sonunda.” (s. 147-149)

“Beni 15 günde bir, koğuştan koğuşa sürükledikleri günlerdeydi. Günlerce arabeskten başka bir şey dinlememiştim. Müziğin tutkuya dönüşebileceğini bilmezdim... İşte yine bir koğuş değişiminde, bir başka koğuştan, televizyondan gelen bir müzik sesi duydum. Ve o an boşaldım, hüngür hüngür ağladım. Yanımda iki kız vardı, onlara sarılıp ağladım.”

Oysa içerde hiç ağlamazdı Reha İsvan. “Ağlayın, açılırsınız, rahatlırsınız” derlerdi; ama o ağlamazdı. “Doğrudur, ağlamak rahatlatır; ama içerde ağlamak, moral bozucudur. Çocuklardan biri ağlayınca, öteki de etkilenirdi. Ondan hiç ağlamazdım.” (s. 153)

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine, Mısır saraylarına, Fizan çöllerine götürdü beni Reha İsvan ve önüme binbir değilse de yüzbir gece masallarını seriverdi. Masallardan farksız olan bu yaşanmış öykülerden geriye bende şunlar kaldı: Annesi Mevhibe Hanım'ın Osmanlı kültürüyle yoğrulmuş büyük babası Taip Efendi (**“sarıklı kadı, hocaydı; ama başında saz heyetiyle ölmek istedi ve öyle öldü”**); Taip Efendi'nin karısı Sabiha Hanım (üzerine kuma gelince, Mısır Sarayı'na kaçacak ve böylelikle ailenin ilk “Kadın Hakları Koruyucusu” unvanına sahip olacak); Mısır saraylarında giysilerin üzerine düğme niyetine dikilen ya da çevreye saçılan pırlantalar, elmaslar; daha 13 yaşına gelmeden **“rüşvet”** diye 75'lik bir Nazır'a verilen, evlendirilen kızları (aksi halde baba Taip Efendi, Abdülhamit'in camisine girdi diye Fizan'ı boylayacaktı)... Bir süre sonra boş düşecek, yeniden evlenip yeniden ayrılacak, 16 yaşında iki kere dul, Mısır'a yine pırlantalar, elmaslar ve peri masallarına dönecektir bu kız... Ta ki, İstanbul'da bir “derebeyiyle” evlendirilinceye dek... İşte Mevhibe Hanım'ın anne tarafı. Mevhibe Hanım'ın babası ise, “köy sahibi, **'derebeyi'** denilebilecek nitelikte, doğuştan sadist ruhlu, eli silahlı, ancak buna karşın çok okuyan, Victor Hugo ve şiir meraklısı, giderek içkici, çapkın, bir yandan karısının canına okuyan, ama bir yandan da onu armağanlara gömen, uyurken karısının üzerine gül yaprakları, menekşeler serpen” bir adam. “Annem, bir yandan ihtişamlı peri masalları, bir yandan da bunalımlarla geçirdiği çocukluk ve gençliğinden sonra, babamla evlenerek kendini kurtardığına inanmıştı. Parıltılı bir yaşamı özlemesi doğaldı. (s. 166-168)

Egemen Tutuklular

“Kurallara göre, hangi tutukluların yukarıdaki olanaklardan yararlanıp yararlanamayacağına idarenin karar vermesi gerekiyor. Ancak idare, bu yetkiyi, kendisiyle uyum içinde olan, kendisiyle işbirliği yapan ya da **'pişman olmuş'** tutuklulara veriyor.”

Başından geçen bir olayı anlatıyor Reha İsvan: “Son zamanlarda kitap listemizi verir, kitap istetirdik. Kitapları cuma toplarlar, yeni listeyi alırlar, pazartesi yenilerini getirirlerdi. Düşünün, en çok okuma ihtiyacı duyulan günler, havalandırmaya çıkarılmadığımız, her şeyin yasak olduğu cuma, cumartesi, pazar, kitap da yok... Bir sabah bizim kitap listemiz alınmadı. Çok önem verdiğimizden hemen fark ettik. Nedenini sorduğumuzda **‘bu hafta size kitap yok’** dedi görevli. Tartışma çıkmak üzereydi kızlarla aralarında. Aman kızlar tartışmayın, yine infazlarını yakarlar diye araya girdim. **‘Bari elimizdeki kitapları geri almayın’** dedim. Görevli, yukarıdaki bir tutuklunun, benim **egemen tutuklu** dediklerimin birinin adını vererek; **‘o böyle söyledi’** dedi. Düşünün, benim kitap okuyup okumayacağıma bir başka tutuklu karar veriyor. Ve görevli onu **makam gibi** kabul ediyor. **‘O da benim gibi bir tutuklu, benim nasıl muhatabım olabilir, senin nasıl muhatabım olabilir?’** dedim. Kısaca şunu belirteyim: “Bence idarenin yasalara, yönetmeliklere uygun olarak gerçekleştiremediği birtakım yaptırımları uygulamak için kullandığı bir organ gibi geliştirdi buraları. Bu benim görüşüm: Ondan bunları hiçbir zaman kültür faaliyeti olarak değerlendiremedim.” Reha İsvan, **“egemen tutuklular”** diye ad taktıklarından söz ederken, **“pişman olanlar”** demişti...: “Yüreklerinin taa dibinden belki pişmanlık duyan, ama ödül almak, cezasını gidermek için değil, rüşvet karşılığı değil; keşke daha çok bilebilseydim, keşke daha etraflıca düşünebilseydim, keşke başka yöntem kullansaydım gibilerinden düşünenler olabilir. Ancak öyle bir şey oldu ki, **‘ben pişmanım’** demek onursuzluk oldu... Ben gerçekten bir şeyden pişman olsaydım -ki, benim pişman olabileceğim şey Deli Petro’yla işbirliği yapmamak gibi bir şey olabilir- bu yasadan sonra **pişmanım** diyemezdim; çünkü karşılığında bir şey kazanmış, onursuz bir insan olurum. Bu **Pişmanlık Yasası** bir rüşvet gibi var oldukça, gerçekten yüreğinden bazı şeylerden pişman olmuş onurlu insanlar bunu söyleyemeyeceklerdir.” (s. 176-177)

Metris’te yine açlık grevi vardı. Açlık grevi kararı alınır alınmaz, herkes büyük bir temizliğe girişirdi. Koğuş baştan aşağı temizlenir, pırıl pırıl yapılırdı. **“Tam bir bayram temizliği gibi. Bir yandan türküler söylenir bir yandan koğuş silinir, köşe bucak temizlenir.”** Neden? **“Neden mi? Çünkü bir kez açlık grevi başlayınca... temizlik yapmaya halleri kalmayacak.”** (s. 228)

Veremliler Koğuşu

Metris’te hastalıklar çok yaygındı. Özellikle verem çok yaygındı. Bir kez bir yetkiliyle konuşurken, eliyle gösterdi: **‘İşte şurası da veremliler koğuşu’** diye. **“Dişim ağrıyor”** diyenin, dişini çekerlerdi. Kızlarımın çoğunun kulak sorunları vardır, kulak iltihapları vardır; kulaklarını o buz gibi duvarlara dayamaktan. (s. 253-254)

Önce Asker, Sonra Doktorsunuz...

Reha İsvan’ın çeşitli rahatsızlıkları vardı. Peki, o hiç revire gitmedi mi?

“Revirin niteliklerini bildiğim için hiç gitmek istemezdim. Bir de onurumdan istemezdim. Biliyordum, büyük bir yetkili, askeri doktorlara, ‘**siz Önce askersiniz, sonra doktor**’ demişti...” İşte ondan hiç istemezdi, revire çıkmak, doktora görünmek; ama tek neden bu değil: “Metris’te genellikle şöyle olur: Sabah sayımında **doktora görünmek istiyorsunuz, ya da ilaç istiyorsunuz** diye yazılabilirsiniz. İlaç konusunda, **vitamin dışında her şeyi verirler. Vitamin vermezler ki, direnciniz artmasm...** Doktora yazılmışsanız, doktor gelir, mazgali açar, orada sorar ‘**neyin var**’ diye... Yani yalnız yüzünüzü görüyor mazgaldan, muayene etmek söz konusu değil. Oradan ‘**neyin var?**’ diye sorar; **siz bilip, neyiniz olduğunu ona söyleyeceksiniz...**”

Reha İsvan’ın tansiyonunun inip çıktığı günlerdeydi. Baş dönmelerinin ardı kesilmiyordu. Kızları zorla ona doktor çağırılmaya çalıştılar ve sabah sayımında onu doktora yazdırdılar. Bekledi, bekledi, bütün gün doktor gelmedi. Birkaç kez hatırlatmasına karşın gelmedi. Neden sonra polis hanımı çağırıp; “**Sabah doktor çağırılmıştım, şimdiye dek gelmedi. Bundan sonra gelmesin, istemiyorum**” diyecekti. Bir kez, şiddetli bir baş dönmesi nedeniyle, yine kızlarının ısrarıyla doktor çağırıldı. Doktor yine gelmedi. Görevli kadın polis, gelip, “**yürü**” dedi Reha İsvan’a; oysa ayakta duracak hali yoktu. Ha yığıldı, ha yığılacaktı. Hayır, onu revire sedyeyle götürmediler. Bir duvara çarparak, bir trabzanlara tutunarak, merdivenlerden düşse kalka, yuvarlanarak revire götürüldü. Revirde uzun bir kuyruk vardı. Kuyruğa girdi. Baktı ki, olmuyor, olduğu yerde, bir çuval gibi yere yığıldı. “Orada iskemle var, ama hiç oturun derler mi! Demezler!” Yere oturmuştu. Sonunda sırası geldi. “**Beni bir daha doktora gitmeye tövbe ettirecek, onur kırıcı bir biçimde muayene ettiler.**” O günden sonra, Metris’te bir daha doktor çağırmadı Reha İsvan. (s. 256-257)

Bir yılbaşı öyküsü...

Bu yılbaşı öyküsünde, ne telli pullu yılbaşı ağaçları var ne karlı meydanlar ne kırmızı sırça toplar ne de eriyen karlara karışan akşam karanlığı... Bu yılbaşı öyküsünde yalnız ve yalnız mideme saplanan keskin bir bıçak, yüreğimi terk etmeyen bir sızı var. “**Bugün yılbaşı**” dedi görevli. “**Bugün, kim ne yiyecek istiyorsa, liste yapın, hepsini aldırabilirsiniz akşam için.**” İnanamadılar, kulaklarına inanamadılar.

Hepsini mi?

Her şeyi mi?

Ne istersek mi?

Tavuk da yazdırabilir miyiz?

Ya balık?

Pastırma?

Yanıt hep “evet”ti. “Evet, ne isterseniz! Her şeyi...”

Koğuşta bayram havası esiyordu. Her ağızdan bir yemek adı çıkıyordu. Ne çok şeyi ne çok özlemişlerdi. Yemekler sıralanıyor, listeye yazdırmadan önce her biri üzerinde tartışılıyor, tam listeye yazılacakken son anda vazgeçiliyor; yoksa bunun yerine şunu mu yeğlesek tartışmaları yeniden başlıyor, bir türlü karar verilemiyordu. Ama **“her şeyi”** diyordu görevli. **“Ne isterseniz...”** Canları ne çekerse yazdırmaya başladılar. Liste uzayacak diye endişe duymaya başladılar. **“Kaç madde yazdırabiliriz?”** diye sordular. “Ne kadar isterseniz” diye geldi yanıt. Kimi, bunun gerçek olduğuna bir türlü inanamadığından, **“çok istemeyelim, hepsini vermezler, üç beş yeter”** diyordu; ama istekler sınırlanamıyordu. İştahlar açılmış, düş gücü kanatlanmıştı. Sonunda liste oluştu. Akşama dek sevinç içinde, kendilerine çekecekleri ziyafeti beklemeye başladılar. Buna beklemek bile denmezdi. O gün öyle çabuk ya da öyle yavaş geçti ki saatler, dakikalar koğuşlarda... Sonunda akşam oldu. Yemek saati... Karavana geldi: Sıcak suda birkaç parça patates. Reha İşvan, yılbaşı yemek listesine tek şey yazdırmıştı: **Elma şekeri.**

Neden dersiniz?

O yılbaşı akşamı herkes aç açına yattı ranzasına. Kimse sıcak sudaki patates parçalarına dokunmamıştı. (s. 267-268)

Takvimlere göre yeni bir yıl geçmişti: 1985. İçeridekiler için yılların yenisi eskisi olmuyordu. Yaşamında ilk kez bir falakaya tanıklık etmek için 1985 yılını beklediğini nereden bilebilirdi ki Reha İşvan. Hayır bilemezdi. Bilmiyordu. Ama etti işte. Her şeyi gördü. “Daha henüz lise öğrencisiydi.” (Yani, Metris’e girmeden önce lise öğrencisiydi demek istiyor.) **“Onu tutmuşlar, tam üç koğuşun aralığında koridora yatırmışlar, ayaklarının altına copla vuruyorlardı. Her üç koğuştakiler de mazgaldan görüyordu olayı... Daha lise öğrencisiydi...”** Lise öğrencisi bir **“küçük kız”** daha. Falakaya yatırmışlardı. Üzerinde Nazım Hikmet’in bir şiirini bulmuşlardı. Şiirde, Nazım Hikmet; **“Yaşamak ne güzel şey Taranta Babu! Yaşamak ne güzel şey... Anlıyarak bir usta kitap gibi...”** (s. 269-270)

“İnsanlık onuru işkenceyi yenecek.”

Kaçınılmaz. Mutlak yenecektir.

Metris Askeri Cezaevi’ne girmeden önce, (**“tezgâhtan geçmiş kızlarını kucaklayıp, bağına basmadan önce”**), Reha İşvan’ın kişisel yaşamına, işkence, sıcak ve mutlu bir aile tablosu çerçevesinde girmişti: “Çok yaşlı annem, çocuklarımız TV karşısında sıralanmış, serin bir kasım ayı akşamı, yiyor, içiyor, gülüp konuşuyorduk. Kapı çalındı. Ben mutfaktaydım o an, hiç unutmam ellerim yarı ıslak karşıladım askerleri, sivilli TİM’i. Ahmet’le görüşeceklerini söyleyince, içimde hiçbir huzursuzluk ve kuşku olmadığı için yeniden mutfağına döndüm... İçerden Ahmet’in çok dik sesini duydum, irkildim; onu bir köşeye çekip götürceklerini söylediler. **‘Tevkif müzekkeresi var mı? Sorun nedir? öğreniyim’** demiş. **‘O da ne demek? Yasa, kural vb.ni hâlâ geçerli mi sanıyorsun Bey?’** gibilerinden bir şeyler demişler. Bir

tartışma başlamış. Bir, iki dakika sürdü, sonra Ahmet'i alıp odasına çıkardılar, iki tomsonlu asker, galiba bir assubay, bir sivil memur evi arayacaklarını benim de birlikte bulunmamı dilediler. Bu garip olaylara öfkelenmiyor değildim, ama elimden geldiğince yumuşak sesle konuşuyor, görevlerini yapmalarında onlara nezaketle yardımcı olmaya çalışıyordum. Keyiflerinden gelmiş değildiler, emir almışlardı, bir yerlerden. Öfkem onlara yönelik olmamalıydı. Nitekim **toplumun öfkesi genellikle bu zavallı, çok zavallı araçlara yöneliyor ve emri verenler de, bundan yararlanıp kullarını harcayı harcayıveriyorlar. Ah bir öğrenebilse insanlar, kula kul olmanın ahmaklığını!**

İşkenceci bir araç, imal edilen, alınan, satılan, harcanan bir araç, bir balta, bir zincir, bir bıçak. Ruhunu, insanlığını şeytana satmış bir meta. Ona kızmak bile ona değerinden çok paha biçmektir."

"Asker ve polis evde kitaplarımızı talan etmekle, elli kadarını alıp gitmekle kalmadılar, bize nispet de verdiler: **'Ne güzel ev! Herhalde güzel bir yaşantınız da vardı...'** gibilerden! Yani, **'Bundan sonra mutluluğunuzun nasıl acısını çıkaracağımızı görürsünüz'** demek istiyorlardı. Oysa yaşlı annem onlara demli çaylar sunuyor, asker eşi olmaktan gelen bir sevecenlikle, üniformalılara dostluk elini uzatıyordu..." Eve gelen Tim, Ahmet İsvan'ı alıp götürmüştü. "Anlattığım bir perşembe gecesiydi. Pazar günü saat 15.00'e dek Ahmet'e ne olduğunu, nerede olduğunu bilmeyecektik. Ahmet yok olmuştu. İzi belli değildi. Başvurduğumuz hiçbir makam akıbetinden haberdar değildi. Ahmet İsvan diye biri resmen yoktu. Yok olmuştu. Sonra 15 gün kadar sonra bulduk. Çamaşır filan götürdük, sonra yine kaybedip kışla kışla aradık..."

Ne işkencedir ne işkence değildir?

Fiziksel, maddi işkencenin, tartışılacak yanı yok. Ama galiba manevi işkencenin de tartışılacak, sorgulanacak yanı yok. Çünkü her şey çok açık: **"İnsanlık onuruna yöneltilen her tehdit işkencedir."** Ve sürdürüyor konuşmasını Reha İsvan: **"Maddi işkence kızlarımı bedensel olarak sakatlıyor, kalıcı izler bırakıyor, onların uykularını kaçırıyordu ama en az maddi işkence kadar sistemli ve sürekli uygulanan manevi işkencenin sonuçları da kalıcı ve etkili oluyordu."** Metris'te geçirdiği 38 ay boyunca şuna inandı: **"İnsanlık onuru işkenceyi yenecek. Çünkü cesaretle, işkencenin üzerine gitme cesareti insanda mevcuttur."** (s. 274-276)

"Metris'te, daha yargılanmadan suçlu ilan edilenler bile **'eğitilmeye'** çalışılırdı. Nasıl bir eğitim mi? Cezaya dayanan bir eğitim. İlk adım, içeri alınanları önce gerçekten suçlu olduklarına inandırmak. Tutukluya, kendi suçluluğuna inandırılma doğrultusunda her türlü mezalim deneniyor... Ondan sonra, onurları, iradeleri kırılıp, kul olmaya talim ettiriliyorlar... Ama yalnız içerde değil, dışarda da insanlarımıza suçluluk kompleksi verilmeye çalışılmıyor mu... Tek tip giysili, tek tip düşünen, tek tip yaşayan, tek tip inançlı, tek tip vatandaşlar amaç-

lanmıyor mu?” Hiç unutmaz... Yeşilköy Lisesi’ndeydi. Çocukları okula, **“sağa bakma, sola bakma, doğru yürü”** komutlarıyla içeri sokuyorlardı. Ansızın sıradan, çelimsiz Cemil’i çekiverdi bir öğretmen; veryansın indiriyor tokadı. Reha İsvan izliyordu olayı; biraz şaşkınlıkla, biraz da çocuğu kurtarmak amacıyla, **“ne yaptın Cemil?”** diye sormak bahanesiyle çekti aldı çocuğu... Pençe pençe yanakları, çakmak çakmak gözleriyle Cemil, kazağının yakasını çekiştiriyordu: **“Kazağın altında kravatım vardı. Ama ceket alamıyoruz. Ondan kravat, kazağın dik yakasının altında kalıyor, görülüyor...”** İçine bir diken battı Reha İsvan’ın. (s. 283-284)

Yargılandığı davada yargıcın söylediği ve zapta da geçirdiği bir söz aklından çıkmıyordu. Çıkmayacaktı da...: **“Savaş hali uygulaması içinde sanığın lehine olan her şeyin gözönünde tutulması diye bir şey yoktur.”** **“Savaş hali”**. Ne çok geçiyordu bu sözcük duruşmalarda... Kimle kim savaşıyordu? (s. 289)

29 Ekim 1985.

Bugün Cumhuriyet Bayramı. Bugün Reha İsvan’ın yaş günü. Bugün Metris Askeri Cezaevi’nde, 3. Koğuştta 60. yaşını doldurdu. Hayatımın en anlamlı doğum günlerinden biri...

Dünyanın çeşitli ülkelerinde, çeşitli dillerde, **“60. yaş gününüzde, barış için sizinle birlikteyiz”** diyen kartlar basıldı... Kartlarda, güvercinler demir parmaklıklardan dışarı uçuyorlardı... Ne var ki, Reha İsvan kartpostallardaki resimleri değil, Metris’in gerçeklerini yaşıyordu. Ve şu anda Metris gerçeklerinden biri, yine acımasız soğuklardı. Cumartesi ve pazar günü kaloriferler yanmıyordu. Metris’in her yanında değil, koğuşlarda yanmıyordu... **“Sayım da nöbetçi subaya sordum. ‘Emir aldık, hafta sonlarında ve tatil günlerinde kaloriferler yanmayacak’ dedi.”** (s. 297)

Atıfet değil, adalet istiyorum

Tahliye olmadan birkaç saat önce, 17 Şubat günkü duruşmada, Reha İsvan, davanın başından beri hiçbir zaman tahliye istemediğini, tahliyesi hakkında diyecek bir şeyi olmadığını belirttikten sonra şöyle sürdürmüştü konuşmasını: **“Yazılı yasalara uyararak somut ve yansız belgelere dayalı yargılansaydım, suç bana ilştirilmeyecekti. Ben zaten özgürüm. Özgürlük mekânla sınırlı değildir. Özgürlük, bilinçle ilgili bir şeydir. Tutuklanmamla ilgili dilediğiniz kararı verebilirsiniz. Atıfet değil, adalet istiyorum.”** Metris Askeri Cezaevi’nin 60 yaşındaki hükümsüz tutuklususu Reha İsvan, özgürlüğü içinde taşımıştı, 38 ay boyunca. (s. 315)

Reha İsvan’ı dinliyorum.

Bir ses dinlediğimi sanmıştım... yanılmışım. Yalnız Ayşe’leri, Denizleri, Dilekleri, Güneşleri, Nevinleri, Filizleri değil; Alileri, Orhan’ları, Hüseyin’leri, Ahmet’leri ve Murat’ları dinliyorum. Dinlemeye başladığımda, mevsimlerden kıştı. Hâlâ baharı bekliyorum. (s. 316)

ARKA KAPAK

Bir ses, Reha İsvan'ın sesi..

26 Şubat 1982-23 Aralık 1982 ve 14 Kasım 1983-17 Şubat 1986 tarihleri arasında Metris Askeri Cezaevi'nde hükümsüz tutuklu, Reha İsvan'ın sesi... Bir sese kulak verdiğimi sanıyordum. Yanılmışım. O bir ses, bana binlerce sesi getirdi...

ÖZET

CELAL SANCAR

13.04.2020/ANKARA